

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Стовба О. В., доктор юридичних наук, головний науковий співробітник, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»

e-mail: stovba@mail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8154-8929>

Правові реформи в Україні є необхідною умовою на задекларованому шляху до вступу України до ЄС. Зазначені реформи мають бути системним і комплексним явищем, яке пронизує усі сфери суспільного життя. Кінцевим підсумком зазначених трансформацій має стати адаптація законодавства України та стандартів захисту прав і свобод людини до рівня законодавства ЄС, зокрема вимог, встановлених Європейською конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р., яка ратифікована Україною 17.07.1997 р. (далі – ЄКПА) [1] та конкретизованих у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Положення ЄКПА і рішення ЄСПЛ у своїй сукупності складають єдину систему європейських стандартів прав людини.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема незалежності судової влади в цілому і суддів зокрема. Адже положення судді є амбівалентним. З одного боку, судова влада є гілкою державної влади, суд – державним органом, а суддя – державним службовцем. З іншого боку, згідно прийнятого у 2005 р. Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) [2] саме на зазначених осіб покладається завдання протидії порушенням прав і свобод людини з боку держави та розгляд справ за участі суб'єктів владних повноважень. Відтак діяльності суддів, особливо адміністративних судів, органічно притаманний певний конфлікт інтересів, коли їх діяльність вступає у суперечність із інтересами певних державних органів і посадових осіб, коли останні намагаються впливати на судову владу. Тому питання незалежності суддів є вельми актуальним і таким, що нерозривно пов'язане із правовою реформою і ефективним механізмом захисту прав і свобод людини. Осторонь зазначених змін, трансформацій і процесів не може залишатися і практика ЄСПЛ. Відтак розгляд відповідних кейсів, пов'язаних із захистом суддів і незалежності судової влади є актуальним і потребує вивчення.

Важливі аспекти питань незалежності судової влади у контексті верховенства права, охорони прав і свобод людини в тому числі в розрізі адміністративно-правових відносин, висвітлюються у працях українських вчених Барабаша Ю., Бориславської О., Головатого С., Рабіновича П., Рабіновича С., Ліщини І. Однак цілісного осмислення проблеми незалежності суддів у контексті практики ЄСПЛ дотепер не

проведено, тому вказане питання поки що не систематизоване і не розроблене в повному обсязі.

Як вже неодноразово зазначалося, незалежність судової влади є наріжним каменем конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України). Відповідно до ст.9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Відтак ратифікація українським парламентом Європейської конвенції з прав людини Законом України від 17.07.1997 р. [1] означає, що стандарти незалежності судової влади, які встановлені нормами ЄКПЛ, є складовою частиною національного законодавства України.

Слід зауважити, що згідно до доктрини «Конвенції як живого інструменту» положення ЄКПЛ втілюються та конкретизуються у кейсах ЄСПЛ. Відповідні норми імпліковано й у законодавстві України. Адже згідно ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. українські суди застосовують при розгляді справ ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права. [3] При цьому слід підкреслити, що у даному разі мова йде не тільки про судові рішення, які ухвалені по справах за участі України, але й про будь-яку прецедентну практику ЄСПЛ. Зазначена практика є не просто обов'язковою для судів України, але й має пріоритет навіть над нормами національного законодавства. Адже відповідно до ч.2 ст.19 Закону України «Про міжнародні договори» [4] якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Відтак і стандарти незалежності суддів і судової влади, встановлені у рішеннях ЄСПЛ, є керівними при розгляді справ в Україні.

Аналіз практики ЄСПЛ вказує, що звернення суддів до ЄСПЛ зазвичай обумовлені зазіханням на незалежність судової влади і переслідуванням суддів з боку держави у зв'язку з їх професійною діяльністю. У цьому разі судді обґрунтовують свої скарги посиланнями на ст. ст. 6 (право на справедливий суд), 8 (правова визначеність) та 10 (свобода вираження поглядів) ЄКПЛ. Розглянемо зазначені питання більш детально.

Порушення зазначених норм і гарантій з боку держави є підставою для визнання ЄСПЛ порушень своїх зобов'язань з боку держави. Так, розглядаючи справу *«Головін проти України»* ЄСПЛ у своєму рішенні від 13.07.2023 р. (заява № 47052/18) визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з недостатнім обґрунтуванням Верховним Судом рішення, оскільки він не надав відповідь на питання, чи було звільнення заявника сумісним з конституційними гарантіями незалежності суддів, включно з питанням функціонального імунітету суддів Конституційного Суду, що

обмежує обсяг їхньої юридичної відповідальності за результати голосувань як суддів цього суду. [5] У свою чергу, розглядаючи справу *«Тулея проти Польщі»* ЄСПЛ у своєму рішенні від 06.07.2023 р. (заяви № 21181/19, 51751/20) також встановив порушення ст.6 ЄКПЛ та вказав, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо права на незалежний і безсторонній суд, встановлений законом. Зокрема, Дисциплінарна палата Верховного Суду, яка розглядала справу щодо зняття із заявника імунітету, не була «судом, створеним на підставі закону». Таке рішення Суд ухвалив з огляду на актуальність у цій справі висновків по іншій справі (*Reczkowicz v. Poland*), а саме: 1) Мало місце порушення національного законодавства, оскільки процес призначення суддів до дисциплінарної палати був недосконалим у зв'язку із залученням до нього Національної ради правосуддя, органу, якому бракувало незалежності від законодавчої та виконавчої влади (після змін законодавства у 2017 році члени призначалися Сеймом, а не суддями). 2) внесення змін до законодавства у 2017 році, які позбавили судову владу права обирати суддів до складу Національної ради правосуддя (права, наданого судовій владі попереднім законодавством і визнаними міжнародними стандартами), призвело до того, що законодавча і виконавча влада отримала вирішальний вплив на склад ради. Закон практично ліквідував не лише попередню представницьку систему, але й гарантії незалежності судової влади в цьому аспекті. За новим режимом судді до дисциплінарної палати призначалися Президентом за рекомендацією оновленого складу Національної ради правосуддя. 3. Національне законодавство не передбачало процедуру, за допомогою якої можливо було оскаржити ймовірні недоліки в процесі призначення суддів до Дисциплінарної палати Верховного Суду [6].

Як можна зауважити, зазначені прецеденти ЄСПЛ вказують на ту обставину, що будь-яке рішення, ухвалене стосовно судді у зв'язку з його професійною діяльністю має бути ухвалене за дотримання наступних умов: 1) таке рішення повинно бути сумісним із конституційними гарантіями незалежності суддів; 2) таке рішення має бути винесене незалежним судом; 3) подібне рішення має передбачати чітку і зрозумілу процедуру оскарження.

У свою чергу, аналіз зазначеної вище судової практики свідчить про те, що скарги суддів до ЄСПЛ також базуються на положеннях ст. 8 ЄКПЛ, відповідно до якої кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Так, по вже згадуваній справі *«Головін проти України»* ЄСПЛ у своєму рішенні від 13.07.2023 р. встановив, що наявне порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку з недотриманням принципів законності та правової визначеності при використанні владою своїх дискреційних повноважень при звільненні заявника. Зокрема, в законодавстві відсутнє детальне та чітке пояснення складових елементів «порушення присяги», як підстави для припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який відіграє вирішальну роль у підтримці верховенства права та демократії.

До того ж ані парламент, ані Верховний Суд не здійснили визначальний та необхідний у цій справі аналіз того, чи можна тлумачити положення законодавства про функціональний імунітет суддів відносно результатів голосування як обмеження обсягу відповідальності таких суддів за порушення присяги (також див. *Ovcharenko and Kolos v.Ukraine*) [5]. Також і у наведеній вище справі *«Тулея проти Польщі»* ЄСПЛ було визнано порушення ст. 8 Конвенції, оскільки втручання у право заявника на повагу до приватного життя не було здійснено відповідно до закону: 1. відкриття дисциплінарного провадження відносно заявника у зв'язку зі зверненням до Суду Європейського Союзу із запитом про винесення попереднього рішення у справі, яку він розглядав, суперечило вимогам Договору про функціонування Європейського Союзу. Рішення про зняття імунітету із заявника та відсторонення його від посади було прийнято органом (Дисциплінарною палатою Верховного Суду), який не може вважатися «судом» в розумінні Конвенції (див. висновки вище). До того ж тлумачення Дисциплінарною палатою статті кримінального кодексу, яка інкримінувалася заявнику, було непередбачуваним [6]. Відтак слід дійти висновку, що згідно правових позицій ЄСПЛ важливою складовою незалежності суддів є дотримання принципів законності та правової визначеності при здійсненні втручання у життя останніх.

Аналіз судової практики ЄСПЛ дає змогу змістовно наповнити принцип незалежності суддів. Як можна бачити, він конкретизується у згаданих судових рішеннях як комплекс пов'язаних між собою стандартів та вимог, які передбачають те, що будь-яке рішення, ухвалене стосовно судді у зв'язку з його професійною діяльністю має бути ухвалене за дотримання наступних умов: 1) таке рішення повинно бути сумісним із конституційними гарантіями незалежності суддів; 2) таке рішення має бути винесене незалежним судом; 3) подібне рішення має передбачати чітку і зрозумілу процедуру оскарження. Також будь-яке втручання у життя суддів має здійснюватися за умови дотримання принципів законності та правової визначеності. Також судді під час його професійної діяльності має бути забезпечена надзвичайно широка можливість вільного вираження поглядів.

Список бібліографічних посилань

1. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. Ратифікована : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004?find=1&text=юрисдикц#w1_3 (дата звернення 18.05.2026).
2. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 18.05.2026).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 18.05.2026).
4. Про міжнародні договори : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 18.05.2026).

5. Рішення Європейського суду з прав людини від 13.07. 2023 року по справі «Головін проти України» (заява № № 47052/18). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i93#Text (дата звернення 18.05.2026).

6 Рішення Європейського суду з прав людини від 06.07. 2023 року по справі «Тулея проти Польщі» (заяви № № 21181/19, 51751/20) // *Верховенство права. Права людини*. Бюлетень № 3. 2023. С.28–29.